

# Kageneck utinaplója a Jászkunságról 1703-ban.

Írta: Illéssy János.

(Nagy-Kunság, XXII/31. 1902. aug. 3. p. 1-2.,  
XXVII/32. 1902. aug. 10. p. 1-3.)<sup>1</sup>

1702. márcz. 22-én kelt Lipót király híres diplomája, mellyel a jász-kun kiváltságos kerületeket a német lovagrendnek eladta. Az esztergomi káptalan már két hónap múlva: máj. 22-től jún. 22-ig birtokba is vezette az új földesurat. A lovagrend Heuslein ab Eisenheim Marsilius lovagot bízta meg a Jászkunság igazgatásával. Eisenheim nem sokáig viselte tisztjét; még 1702. őszén meghalt. Utódjává Kageneck Henrik lovag, a frankfurti komtur neveztetett ki 1703. jan. 30-án. Kageneck sürgősen elfoglalta hivatalát. Alig helyezkedett el budai lakásán, s alig ismerkedett meg a budai és pesti viszonyokkal, sietett a kerületekbe. Utazásának kettős célja volt. Megismerni az új szerzeményű birtokot, s a lakossággal haszonbérszerződéseket kötni a községi és pusztai területek és földesúri haszonvételek használata iránt. A lovagrend ugyan úgy tervezte, hogy a Jászkunságon házi gazdálkodást fog űzni; ezt azonban a gazdasági fölszerelések hiánya miatt rögtönösen meg nem valósíthatván, haszonbéri szerződésekkel kellett a földesúri jövedelmet biztosítani. Ez természetesen sok nehézséggel járt. A földesúrnak az volt az érdeke, hogy minél nagyobb jövedelemre tegyen szert; az adózó nép pedig azon mesterkedett, hogy minél kevesebbet fizessen. Az egyesség megkötését mindkét részről megnehezítette a kölcsönös bizalmatlanság. A német lovagrend erős elfogultsággal viseltetett új jobbágyság iránt. Mindenfelől azt hallotta róluk, hogy nyakas, engedetlen magyarok, akik a jövevény földesurat már csak nemzetiségeért is, szívéből gyűlölik. A gyanú nem is volt alaptalan. A magyar embernek általában elég oka volt nem szeretni a németet. Ezt az ellenszenvet a jászkunoknál még jobban fokozta az, hogy a megkérdezésük nélkül, az ország törvényei és a nádor ünnepélyes tiltakozásai ellenére megkötött adásvételi ügylet által megfosztattak régi szép kiváltságaiktól, s a jobbágyság sanyarú állapotába taszítottak.

De e viszonyok részletes ecsetelése nem célja e közleménynek. Most csak azon benyomásukat és tapasztalatukat akarom ismertetni, melyeket Kageneck lovag a kormányozására bízott Jászkunság első beutazásakor szerzett, s melyekről 1703. máj. 10-én írott jelentésében adott számot a német lovagrend nagymesterének, Ferencz Lajos hercegnek.

Kageneck lovag a megvásárolt Jászkunság vizitációjára 1703. ápr. 19-én érkezett Jászberénybe, hol legelőbb a kath. templomot nézte meg, azután a paplakot, melyben két szoba, konyha, kamara van. Másnap, 20-án, reggeli mise után a kerületekkel kötendő haszonbéri szerződés mintáját adta át a tanácsnak, mely a hármasság képviselőinek összehívására, és azok tanácskozására időt kért.

Délután előfogaton Fényszaruba<sup>1</sup> ment, s a paphoz szállt, aki tanulmányait a Pazmaneumban<sup>2</sup> végezte. A plébánia lak - szokás szerint - náddal fedett, de eléggé otthonos. A templomot csak egy év előtt építették, alapjából újra kőből. Szentélye boltozott; van két új s egy régi oltára. Mintegy 5000 frtba került, holott a munkát, s az anyag nagy részét a hívek ingyen adták. A község mintegy 250 házból áll; a Zagyva mellett fekszik, mely sok mocsarat és nádist képez. Fájok nincs: azt szénáért szokták beszerezni a környékről. A Zagyván van egy malmuk két köre; van még két serházuk.

Visszajövet Gál- vagy Felsőszentgyörgyöt<sup>3</sup> érintette, mely szintén víz partján van, vízimalommal. Nem nagy helység. Templomuk az a fatemplom, melyet Fényszarutól vásároltak. Papjuk fiatal ember, csak két év előtt végzett, de értelmes, szorgalmas embernek látszik; nemrégiben egy asszonyból kiüzte a rossz szellemet. Magánál tartja anyját és nővérét.

21-én a jászkerületi biztos azt jelentette, hogy a bagosi hajdúk, mintegy kétezeren a Jászságon fognak átvonulni, s Jászberényben megpihenni. Ettől való féltében a tanács 3

embert küldött elébök Egerbe, kieszközlen (2. oldal) dők, hogy legalább a fele ne álljon meg Berényben, hanem Heves vármegyén vonuljanak át. Csak pár nap előtt élősködött öt kompánia huszár. E napon a tanács megadta a szerződésre vonatkozó válaszát, mely szerint hajlandó a Kőrös<sup>4</sup> városa által árendált öt pusztát is kibérelni, ha arra a hármaskerületektől engedélyt kapnak.

Még e nap Árokszállásra<sup>5</sup> kocsizott Kageneck. A község a rendes országút mentén fekszik, minek következtében nagyon sokat szenved az átvonuló katonaságtól. A Gyöngyös patakon jó erős hídja van. Temploma fallal körül van véve, szép helyen fekszik, de oly kicsi, hogy az öreg papnak - aki már 30 éve működik ott - meg van engedve naponkint kétszer olvasni misét. Van két serfőzőháza, egy lovas malma, postája az urasági épületben; ezt a gyöngyösi posta látja el; itt közvetítettnek a levelek Felsőmagyarország és Erdély közt.

Visszajövet az összerelt berényi ménest nézte meg Kageneck, azután fogadta a kőrösi deputációt.<sup>6</sup>

22-én, vasárnap az istentiszteleten oly sok ember jelent meg, hogy nagy részök nem fért be a templomba. Jelentette az egri követség, hogy a hajdúkból csak 800 fog a Jászságon átvonulni, azok se fognak Jászberényben meghálni.

23-án Kőrössel megkötötték a szerződés, mely szerint az eddigi 1200 forint helyett 1350 forint évi bért fizetnek az 5 pusztáért. A közben megérkezett kecskeméti deputáció az eddig 3300 forintért árendált<sup>7</sup> 15 pusztából továbbra csak ötöt volt hajlandó kibérelni. Mikor aztán azt a választ kapták, hogy a puszták együtt adatnak árendába, lovas futárt szalajtottak haza a magistratushoz<sup>8</sup> tanácsért.

24-én egybesereglettek a hármaskerületek küldöttjei. Kageneck a következő követelménnyel állott eléjük: A Jászság fizet az uraságnak 15.000 forint készpénzt, 200 mérő gabonát, 800 mérő zabot, 20 lóra szénát, építéshez, utazáshoz fuvar, a főtisztnek 50 mérő gabonát, 300 m. zabot, 18 hordó bort, 4 sertést, 6 lóra és 8 tehénre való szénát s lakásának kijavítását. A Kiskunság ad az uraságnak 6.000 forint készpénzt, 70 mérő gabonát, 300 m. zabot, 8 tehénre szénát és fuvar, a főtisztnek 40 mérő gabonát, 250 mérő zabot, 12 hordó bort, 3 sertést, 5 lóra és 6 tehénre szénát. A Nagykunság ad az uraságnak 4800 forint készpénzt, 5 lóra és 6 tehénre takarmányt, a főtisztnek 40 mérő gabonát, 250 mérő zabot, 3 sertést, 5 lóra és 6 tehénre szénát.

A deputatusok sokallták a követelményeket, különösen a készpénzt, azt mondván: nem tudnak pénzelni se marhából, se terményből. De amikor a nagykunok meghallották, hogy a debreczeniek 3 pusztájokat, melyek nélkül nem élhetnek, ki akarják venni, másnap megkötötték az egyezséget 4.200 forint készpénzben s a kívánt naturálékban.<sup>9</sup> Ezután a jászberényiek kérték, hogy az új bírót erő-sítse meg az uraság. Kageneck ezt megtette, de minthogy eddigi szokás szerint a templom oltára előtt tette le a bíró az esküt, azt eltiltotta, mert a bíró megerősítése nem az egyház joga, hanem a földesuraságé, s jövőre az uraság tisztje előtt kell az esküt letenni.

25-én a kiskunok erősen rimázkodtak, hogy az uraság ne követeljen tőlük többet 4.944 forintnál, amennyit t. i. eddig fizettek. Végre nagy nehezen 5.400 forint készpénzben s a kívánt naturálékban állapodtak meg. Kecskeméttel a 15 pusztára 3.300 forintban, a Jászsággal az előző évi 10.000 forinttal szemben 13.200 forintban s a naturálékban kötötték meg a szerződés.

A jászberényi kálvinisták<sup>10</sup> kérték, hogy ismét tarthassanak papot és templomot építhessenek. Azt a választ kapták, hogy a nagymester határozatáig a jelenlegi állapot tartandó fenn.

26-án a jászberényi új bíró a tanácsházban, a városi elöljáróság s az uradalom tisztjei színe előtt tegye le az esküt. Azután törvényszéket ültek; egy tolvaj, egy embergyilkos és egy káromkodó ügyét látták el. Ebéd után kérte az elöljáróság és a lakosság: engedtessek meg, hogy ősi szokás szerint az új bíró után új kapitányt válasszanak. Minthogy azonban a régi kapitányt, akit az uraság már is-mert, és kifogástalan hivatalnoknak tartotta, a jelölésből

kizárták s két új embert kandidáltak. Leister, az uradalmi titkár követelte, hogy a régi kapitányt is jelöljék. Ez ellen azt vetették, hogy régi szokás szerint, valamint a bíróságot, úgy a kapitányságot se viselheti ugyanaz az ember kétszer egymás utáni évben. Az uradalom nem tágitván, az ügy függőben hagyatott, míg felső helyről döntés nem érkezik.

(Aug. 3. 1. o.) Most Jászberény városát írja le Kageneck lovag. Messze terjedő, népes helység, túl-nyomóan katolikus lakossággal. Plébánia temploma a Boldogságos Szűz fogantatásáról van nevezve; tornyában ütő óra, egy kis harang, lent egy kis fa ajtó megett lóg a nagy harang. A körülkerített templom udvaráról, szűk volta miatt, a holttesteket kiásták. A plébániai templom és a városháza közt, a város kö-zepén van egy kis kápolna Szent Lőrincz tiszteletére. Szemben vele, a Zagyvánál van a francziskánusok romladozott, csak nemrégiben befedelezett nagyobb és kisebb temploma Jézus szent neve és Szent László tiszteletére. Ezt a törökök sokáig használták és palánkká alakították át. Három szerzetes és egy laikus lak-ja. A Zagyva nagyon sok kárt tesz a községnek. Van rajta egy halma 3 köre, a franciskánusoké, egy másik négy köre. Mihálytelke felé folyásában ismét egy malom négy köre. A kálvinisták kétszázan lehetnek. Fa-tornyos templomuk felsőbb rendeletre be van zárva; az isteni tiszteletet magánháiban a tanító végzi. A lu-theránusok mintegy tizen vannak; semmijök sincs.

A helységen kívül 3 kökereszt van, dél, nyugot és észak fele. A faluban mesterem-ber alig van: a kovács és egy czigány. Fát négy mértföldről hoznak.

Van a plébánia templomban egy érthetetlen figurákkal ékeskedő nehéz kürt, melyből az a monda, hogy az Lehelé, a Kunok és Jászok vezéréé (dux Cumanorum et Jazigomiae) volt, azzal ütötte agyon Konrád császárt (előbb utolsót fűván rajta) e szavakkal: a pokolba küldelek tégedet, és ott szolgálni fogsz engemet (praemittam te ad inferos et ibi mihi servies)! A kürt tele volt öntve szinarannyal, de egy török pasa kivágatta. A kürt emlékére a város címere egy kürtöt fűvő vitéz.

27-én negyven, jobbára nemes lovas kíséretében Dósára<sup>11</sup> ment Kageneck, mely fa-lu a Mátrából eredő Tarna vize mellett fekszik, ott, ahol a Gyöngyöst magába veszi. A víz nem széles, de mély, rajta a közlekedés két egymáshoz kötött kis hajón (tschonoken) történik, melyekbe a szekeret bele-emelik, a lovak pedig átúsznak. Van jó anyagból épült temploma. Jákóhalmának filiáléja.

A Tarnán átkelve van Jákóhalma.<sup>12</sup> Nemrég épült részarányos, nagy temploma domb tetején áll; Szent Jakabról van nevezve, kitől a falu is nevét vette. Papja igen értelmes, hivatásának élő ember, aki Dósa és Mihálytelke lelki ügyeit is ellátja. Kizárólag vallása terjesztésén munkál, azért nem is gazdálkodik, hanem csak papi jövedelméből él, és igen öreg atyját ápolja. A községet két oldalt víz övezi.

Innen Apátira<sup>13</sup> ment a lovag. Templomának új kőfala és két ajtaja van. A hajó nem boltozott. Három oltára - szokás szerint - nagyon fel van díszítve. Két czéhzászló van, benne egyik a bognár-, másik a molnár czéhé. Ezeket a Bécset ostromló töröktől foglalták el. Papjokat szeretik, olvasott ember, jó gazda. Megnézte a 80 darabból álló ménest, melyekben szép kanczákat, de annál rosszabb mén-lovakat talált.

Mihálytelekre<sup>14</sup> érkezvén, szokás (2. o) szerint a bíró és esküdtek fogadták: ott várta a jákóhalmi pap, kinek filiáléja. A templom a lakossághoz elégtelen. A község földje, rétje jó; marhája sok van, de erdeje semmi, úgy hogy kenyérsütéshez nádat, vagy szárított ganét használnak: mindazáltal itt sütik a legnagyobb és legszebb kenyeret.

Ebéd után Alsószentgyörgyre<sup>15</sup> ment, ahol a náddal fedett, régi, de a vidék szokása szerint elég kényelmes paplakot, azután az építés alatt levő templomot nézte meg, mihez a követ és fát 6 mértföldről, drágán kell szállítaniok.

Innen Ladányba<sup>16</sup> ment, melynek díszes temploma van ugyan 3 oltárral, de Alsószentgyörgynek a filiája. Megnézte a ménest, melyet rossznak talált.

Este Kisérre<sup>17</sup> érkezett, hol a falun kívül a pap, jegyző, bíró és az esküdtek fogadták. A papot

csak nemrég iktatták be. Elődjét - aki most Jászberényben van - a kiséri asszonyok kiköltöztették a falu végére, és erőszakkal elkergették. A templom kőből van, s régóta kath. templomnak látszik lenni.

Másnap, 28-án, a Tiszántúl fekvő Nagy-Kunságba folytatta útját a lovag. Tisza-Nánán keresztül. Földje jó, de szerfelett mocsaras. Temérdek a tűzok, daru, vadlúd, kacsa, szalonka, nyúl; az őz se ritka. A Tiszán úgy keltek át, mint Dózsánál a Tarnán. A túlsó parton a kapitány és a karczag-újszállási jegyző tisztelegtek, s várták előfogattal.

Az első kun község Madaras<sup>18</sup> volt, melynek félig kőből, félig fából épült, náddal fedett kálvinista temploma van. A Nagy- és Kiskunságban a kálvinisták a túlnyomók: papjaikat Debreczenből kapják.

Este későn Karczagújszállásra,<sup>19</sup> a Nagy-Kunság székhelyére ért, s a kapitányhoz szállt, itt fogyasztván el a vacsorát és egyúttal ebédet is. Nagyon sajnálkozik a hitbuzgó lovag, hogy másnap, (29-én) vasárnap nem hallgathatott misét, de a legközelebbi kath. templom 6 mértföldnyire esik.

30-án a földesuraság kerületi tisztje, Just nevű, némely előterjesztéseket tett, köztük azt is, hogy az új bírótól vétessék ki az eskü. A lakosság ezt az ő kiváltsága ellen valónak nyilvánította. Azután törvényt ültek. Egy lóköttö ügyét látták el. Minthogy Heves vármegyéből lopta a lovat, a deliquenst<sup>20</sup> kiszolgáltatták Heves vármegyének. Azután a ménest nézte meg. Erről is az a véleménye, hogy szép kanczák, de rossz mének. A község temploma téglából épült, zsindegyel fedett, s egy ajtaja van. Nyilván látszik, hogy r. kath. templom volt (amiben ugyan téved a lovag úr). A pap lakása igen alkalmas. A lakosok, a madarasiakkal együtt írásban biztosították az uraságot, hogy ők is olyan alázatos, engedelmes alattvalók lesznek, mint a többi jászok. A város jó fekvésű, de vize, erdeje nincs. Van néhány ló- és ökörmalma. A lakosoknak sok a jószáguk és vadjuk, tűzrevalójuk nád és gané.

Máj. 1-én Kunhegyesre ment a deputatio, hol a pap, bíró és esküdtek tisztelegtek, s ígérték, hogy hű alattvalói lesznek a földesúrnak. A lakosok 3 év előtt ülték meg a falut, melynek földje igen jó. Templomuk nagyon régi, falai romladozottak, teteje nád.

Innen a Kakat vizén, mely a Berettyóba ömlik, csónakokon átkelve az utolsó nagykun helységbe: Kevébe<sup>21</sup> utaztak. Legkisebb a kun községek közt. 3 év előtt ülték meg. A Berettyó mellett fekszik, mely Ecsegnél a Kőrösbe szakad, ezzel együtt Csongrádnál a Tiszába. Földje igen jó, marhája, terménye sok. Van egy nagy ló és ökörmalma. A Berettyó mentén temérdek mindenféle vízi vad, de egyéb vad is van. Útközben maga is látott őzeket és vaddisznókat. A pap jelentette, hogy a lakoságból, az uraságtól féltőkben, többen elköltöztek. A kérdőre vont bíró azt mondta, hogy csak egy ember ment el, azt is azért engedte el, mert nem tudta, hogy az uraság engedélye nélkül nem szabad a költözködés.

2-án Szolnokra, 3-án Kőrösre, 4-én Kecskemétre, 5-én Szegedre, 6-án Halasra<sup>22</sup> ért a bizottság. Halason az előjáróság mindjárt gyűlésbe hívatott s kérdőre vonatott, hogy mert az uraság tudta nélkül bírót (3. o.) és papot választani? Bocsánatért esedeztek. A bíróválasztás régi jogú; a pap nem állandó, csak helyettes addig, míg haza jön városuk szülötte, akit Kecskeméten iskoláztattak, most pedig az ő költségükön Hollandiában tanul, s akit már 3 év előtt megválasztottak.

A vacsora elkészültéig az ottani nagy mocsár közepén levő szigetre csónakáztak, amely gyümölcsös és szőlős kert. Szépen művelik, de boruk esztendeig se tartható.

A község elég nagy; határa homokos, miért is másutt kell pusztákat árendálniok. Sok a barmuk: van 3 ménesük rossz ménlovakkal. Van 7 ló vagy ökörmalma. Templomuk a katolikusoké volt, tavaly renováltatták; most építik tetejét és tornyát, mely 23 öl magas lesz; kőből valamennyi.

7-én a halasi új bírót, bár kálvinista, r. kath. módon hűségre eskették, azután egy tolvaj felett láttak törvényt.

8-án Akasztón át Fülöpszállásra mentek. Akasztó a gróf Koháry birtoka, aki a német

lovagrend birtokba iktatásának ellene mondott. Lakosai tótok voltak, akiket a Felvidékről telepített le a földesúr. Fülöpszállás határán az előljáróság két kocsin és 16 lóhátas ember várta a commissiót.<sup>23</sup> Estig néhány paráznasággal vádolt felett ültek törvényt, s az írásba foglalt ítéletet a nagymesterhez fölterjesztették. A helység határa mocsaras. A templom fából van és nádfedelű. Papjok fiatal ember; Kecskeméten és Hollandiában végzett.

9-én Szabadszállásra érkeztek. Az előljáróságot kérdőre vonták az önkéntes bíró- és papválasztás miatt. Miután ígérték, hogy nem fogják többé tenni, büntetésük elengedett. A község temploma zsindegyel fedett, fából van; a paplak kényelmes.

Kunszentmiklóson tisztelgő küldöttség várt. Míg a lovag a ménest tekintette meg, azalatt a titkár, Leisterer két házasságtörő és parázna felett ítélkezett. Utána ebéd volt, melyen az előljáróság is részt vett. A község határáról egy Ócsáról jövő, s Vecsénél a Dunába szakadó mocsár van. A templom fa, zsindegyes.

Laczkháza volt az utolsó kiskun falu: szorosan a Duna partján fekszik. A bizottságot tisztelgők várták kocsin és lóháton. A község a legremekebb fekvésű, de a legszegényebb és legkisebb. Van kis kőtemploma, zsindegyes toronnyal; a paplak kényelmes.

10-én néhány apróbb pert intézett a bizottság, s azután Aporkán, Taksonyon, Dunaharasztyán át Pestre vissza utazott.

<sup>1</sup>. Jászfényszaru.

<sup>2</sup>. A magyar papnövendékek bécsi otthona.

<sup>3</sup>. Jászfelsőszentgyörgy.

<sup>4</sup>. Nagykőrös.

<sup>5</sup>. Jászárokszallás.

<sup>6</sup>. Küldöttség

<sup>7</sup>. Bérelt, haszonbérbe vett.

<sup>8</sup>. Előljáróság, városi hatóság.

<sup>9</sup>. Termény, termék (természetben lerótt járandóság, szolgáltatás).

<sup>10</sup>. Reformátusok. (Lásd lentebb!)

<sup>11</sup>. Jászdózsa.

<sup>12</sup>. Jászkóhalma

<sup>13</sup>. Jászapáti.

<sup>14</sup>. Jásztelek.

<sup>15</sup>. Jászsószentgyörgy.

<sup>16</sup>. Jászladány.

<sup>17</sup>. Jászkisér.

<sup>18</sup>. Kunmadaras.

<sup>19</sup>. Karcag.

<sup>20</sup>. Bűnös, tettes.

<sup>21</sup>. Túrkeve.

<sup>22</sup>. Kiskunhalas.

<sup>23</sup>. Bizottság.